

"KALEVALA" JA "KALEVIPOEG" EESTI KOOLIDES

Ants Järv

Eepostel kui eõnakunsti silmapaistvatel teostel on pikka aega olnud väärikas koht eestikeelses koolis.

Ümmarguselt 100 aasta jooksul on eesti keelde tõlgitud arvukalt maailma erinevate rahvaste rahva- ja rahvuseeposi. Silmapaistvalt kunstimeisterlikke tõlkeid on teinud Nõukogude Eesti tõlkijad, kellede vahendusel võime nüüd emakeeles lugeda selliseid kuulsaid teoseid, nagu "Edda", "Sassuuni Davith", "Nibelungide laul", "Laul Haiavatast" jt. Erilisel kohal meie kultuuriloos on aga olnud "Kalevala". Juba 1840. a. oli võimalus eesti keeles lugeda "Kalevala" esimest runo H. Mühlbergi tõlkes. Ja tuntud on ka "Kalevala" teatud mõju meie "Kalevipoja" sünniloos.

"Kalevipoja" tõi kooli C. H. Jakobson. Ja üldse - algab ju tõeliste eesti kooli vajadusi rahuldavate õpperaamatute ajalugu C. R. Jakobsoni koostatud lugemikega. Tema "Kooli Lugeamise raamat" I - III (1867 - 1875) ja "Helmed" (1880) muutusid kiiresti populaarseteks, eriti aga I osa, mis elas üle 15 trükki (viimane 1905). Neid lugemikke ei kasutatud mitte ainult koolides, vaid peaaegu igas talus (eriti Lõuna-Eestis) oli oma "jakobson" olemas. O. R. Jakobsoni lugemike populaarsus on tingitud väga mitmest asjaolust, aga peamine on selles, et koostaja taotles kooliprogrammide puhastamist liigsest usuõpetusest ning asus oma õpikute kaudu propageerima loodusloolisi teadmisi. Rahvaharidustöö oluliseks koostisosaks pidas ta seejuures rahva oma kultuuripärandi tundmist ja mõistmist.

Hikkaliku rahvaluulelise materjali kõrval leidub "Kooli Lugeamise raamatutes" rohkesti katkendeid "Kalevipojast". Eepose tähtsust koolitöös on hästi mõistnud ka C. R. Jakobsoni lugemike hilisemad toimetajad, kes on mõndagi veel lisanud. Lugemiku I osas leidub eeposest järgmisi katkendeid - "Kalevipojad küttingas" (III, 57 - 166), "Kalevi poeg isa haua peal" (III, 748 - 778), "Kalevi taadi noorem poeg" (II, 81 - 110), "Enne orjapõlve" (XIII, 518 - 547). Ümberjutustusena värsside vahelepõimimisega antakse lugu Kalevipojast Hiigla targa juures: "Need pole mänguasjad". Juhan Kunder on 7. trükki (1888) lisanud veel "Magajate mälestuseks" (Sissejuh., 222 - 236) ning "Vesi ja elu" (III, 835 - 851).

Tunduvalt rohkem leidub katkendeid "Kooli lugemise raamatu" II osas, kusjuures siin esitatud katkendid on ulatuslikumad ja avaldatakse osaliselt ka proosajutustusena, nagu "Vana Kalevi haud" (II, 203 - 392), "Kalevi mõrk" (VI, 1 - 555) jm. Eeposest on avaldatud veel "Ülemiste järv" (II, 393 - 477), "Kalevipoegade laul metsas" (III, 435 - 534), "Kalevipoja leinamine oma ema järele" (VII, 318 - 442), "Vaenelape" (XII, 796 - 813, 869 - 882), "Kuidas vana Kalev meie maale sai" (I, 80 - 119), "Viru laulik" (VIII, 55 - 88) jm.

Selle ulatusliku materjali algul on C. R. Jakobsoni poolt antud leheküljepikkune kirjutis pealkirjaga "Kalevipoeg", milles jutustatakse lugu raudmeestega Koiva ääres. Autor tõtab siin esile eriti seda, et Kalevipoeg "oli üks vägev mees ja Eesti endine valitseja" ning "seda laulu peab iga Eesti poeg tundma ja mõistma! ta on meie vabaduse nurgakivi" (lk. 156).

"Kooli lugemise raamatu" III osas on kaks katkendit: "Mere kaldal" (III, 829 - 851) ja "Igal päeval omad ikked" (III, 722 - 735).

Suhteliselt vähem leidub materjale "Kalevipojast" tütarlastele määratud lugemikus "Helmed", kuid esitatud katkendid on toodud sobivas valikus ja raamatu üldlaadile vastavalt, jutustades naistegelastest: "Eesti neiud vanal ajal" (VIII, 171 - 184), "Kuidas vana Kalev Linda omale abikaasaks võttis" (I, 554 - 574, 636 - 651, 849 - 866), "Kuidas Kalevipoeg sõrmukse kaevust välja võtab" (I, 889 - 974) ning "Vahva mees ei karda verda" (IX, 280 - 294).

Sellest küllaltki ulatuslikust loetelust nähtub, et C. R. Jakobson on lugemikes sobivate pealkirjade all esitanud tähelepanuväärse osa eeposest. Eriti tuleks rõhutada seda, et C. R. Jakobson on esimene kooliraamatute autor, kes viis meie eepose õpilasteni ja tegi seda meetoodiliselt õnnestunult. Lugemike levikut arvestades jõudis "Kalevipoeg" nii ka laiemale lugejaskonnani. Lugemikes esitatud katkendeid lähemalt vaadeldes näeme, et Jakobson on valinud põhiliselt selliseid episoodide, millel oli eepose ideelise sisu avanemise ja tutvustamise seisukohalt teravam ning võitlevam sisu. Siinjuures tasub meenutada sedagi, et rahvusliku liikumise ühe juhina kasutas C. R. Jakobson korduvalt mõtteid ja väljendeid eeposest oma esinemistes, nii kirjutistes kui ka kõnedes.

Möödunud sajandi teises koolidele määratud õpik-lugemikes pööratakse "Kalevipojale" vastu ootusi tunduvalt vähem tähelepanu. Nii ei leidu ridagi eeposest K. Malmi üsnagi populaarses, põhiliselt Põhja-Eesti koolide lugemikus "Laulud ja Loud" (I - III, 1874 - 1884). Ado Grenzsteini "Esti Lugemise-raamatus" (I 1887, II 1889) on "Isamaa ilu boieldes", "Kalevipoeg isa haul" ning J. Kurriku vahendusel "Kalevipoja surm". Lühikirjutises Kreutzwaldist märgib A. Grenzstein, et "Kalevipoeg" on Kreutzwaldi tähtsam kirjatöö ja "tema läbi on ka veike Esti rahvas suurtele haritud rahvastels tuttavaks saanud".

Olulisema tähtsusega kooli seisukohalt on aga Jühan Kunderi poolt "Õntsa Esti lauliku Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestusele pühendatud" väljaanne "Kalevipoeg. Lugu Esti muinaskangelasest" (1885). Pärast Kreutzwaldi enda poolt koostatud eepose proosajutustust, mis ilmus "Maarahva Kasulises Kalendris" ja ka eraldi raamatuna, oli J. Kunderi "Kalevipoeg" esimeseks ulatuslikumaks katseks kogu eepose lähendamisel noorsoole. Eessõnas märgib J. Kunder: "Mis nüüd mind seda kuulust lugu eesseisvas kujus välja andma sundis, oli see, et meie rahvale, iseäranis noorele su'ule, üht raamatut kätte anda, kust ta lühedalt ja ülevaatlikult sidumatas sõnas Kalevipojast võiks lugeda" ja "selle raamatuga olen ma tahtnud üht võtmekest teha, millega Kalevipoja iluaid nksi igamees võiks omale avada, sest need ei ole, iseäranis nooremale silmale igas kohas ja igakord mitte pärani lahti, näitavad paljalt pilude vahelt ennemuistsete päevade värvi ilu" (lk. 7 - 8).

19. peatükis annab J. Kunder edasi olulisemaid episoodide eeposest võrdlemisi ülevas stiilis pealkirjade all, nagu "Kuulus kosilane", "Kalevite laul ja eide rõõvimine", "Lindanisa pidu" jne.

J. Kunderi kirjandusloolised ning pedagooge arvestavad artiklid "Meelajahutajas" ja hiljem raamatus "Esti kirjandus koolile ja kodule" (1890) osutavad omajagu tähelepanu "Kalevipojale". Tõsi, ta ei analüüsi eepost tänases mõttes, vaid rõhutab selle tähtsust meie kultuuriloos, eriti aga rahvusliku liikumise perioodil: "See suur laul pidi tuimale rahvale ütlemas: Mis sa magad, vaata, su endisel pinnal on Kalev kõndinud! Ärka, sa oled kuninglikust sugust. [...] Esti rahva ärkamine priiusele on üks tema suurematest samundest, mis ta meie õntsa Kreutzwaldi virgutamise abil on

astunud. Kreutzwald on oma Kalevipoja lauluga Eesti rahvuse ietundmisele põhja pannud" (lk. 6). J. Kunderi ülistav ja mõneti romantikasse kalduv laad oli ajas õigustatudki, sest oli vaja õhutada rahvuslikku uhkust, oli vaja rõhutada, et ka eestlased on võimelised looma püsivaid kultuuriväärtusi. Pedagoogilisest seisukohast oli J. Kunderi "Kalevipoeg" vajalik kui eepost populariseeriv ja selle mõistmist avardav väljaanne, äratades ühtlasi huvi teose terviku vastu.

Möödunud sajandi kirjanduslugudest pakkus pedagoogidele "Kalevipoja" osas vähe K. A. Hermann "Eesti kirjanduse ajalugu" (1898), milles leidub põhiliselt vaid eepose sisu ümberjutustus lugude kaupa. Olulisem ja mõjukam oli Tõnu Sanderi "Eesti kirjanduse ajalugu" (1899), milles autor teadlikult püüab selgitada juba ka eepose mõistet ühenduses "Kalevipoja" käsitleusega. Ta jagab eeposed kahte liiki - "jnmalate eepos ja kangelaste eepos", lisades, et "esimene on oma sündimise poolest rahvaluule kõige vanem oks" (lk. 13). Kuigi T. Sander ei suuda täielikult avada eepose mõistet ja olemust, püüdes seda teha vaid müütide ja mõnede lüroepiliste rahvalaulude abil, tuleb tehtut ometi tunnustavalt märkida, pealegi oli see meil praktiliselt esimene selgelt metoodilise suunitlusega käsitus. Tõnu Sanderi käsitus "Kalevipojast" on üsna laialdane ja küllalt põhjalik ning mitmeski küsimuses on see olnud aluseks hilisematele kirjanduslugudele. Kui varasemates käsitlustes domineeris üksnes eepose tähtsuse rõhutamine, siis T. Sander püüab "Kalevipoega" analüüsida kui kunstiteost. Sisu ülevaate kõrval käsitletakse ka saamislugu, tegelasi, eeposes esinevaid "vigu" ja ilusamaid kohti. Viimastest tõstab ta eriti esile III lugu ja sõitu maailma otsa. "Kalevipoja vead"-peatükis osutab T. Sander kolmele põhilisemale: keelevead, palju liigseid vahelugusid ja puuduvad "alguskirjad", "mille järel näha võiks, mis just rahva oma muistne mälestus, ehk mis Kreutzwaldi oma luuletus on" (lk. 29). Kuigi T. Sanderile võime mõndagi tänases tarkuses ette heita, on tema analüüs oma ajas ometi asjalik ning sellega pandi päris korralik alus "Kalevipoja" käsitlemisele koolis. Selle perioodi paremaid traditsioone ongi arvestatud järgnevate poolt meie päevadeni välja.

Kuigi Schultz-Bertram oli 1839. a. Soomest toonud esimene "Kalevala" eksemplari Tartusse ja H. Mühlberg järgmiseks aastaks sealt ka esimest runo tõlkinud, läheb "Kalevala"

estikeelse tlemiseni veel pool sajandit. Selle aja jook- sul oli olnud üle lahe mitmel tasandil kontakte ja vastas- tikkn mõjutavaid ettevõtmisi -- Lõnnrot oli 1844. a. käinud Bestis, laulupidude külalistena oli olnud mitmeid nimekaid soomlasi ja jõutud laulupidudeni Soomeski, soomlasi (näiteks Lõnnbom-Mustonen) oli käinud kogumas eesti rahvalaule ja eestlasigi oli Soomes olnud (Koidula, Jannsen, Jakobson jt.), kuid eestikeelne "Kalevala" tuleb alles M. J. Eiseni vahen- dusel (1891 - 1898).

Tartu ülikooli üliõpilasena oli M. J. Eisen olnud Soome 1881. a. Soome Kirjanduse Seltsi 50. aastapäeva pidus- tustel. Siit alates võime rääkida juba ka soome kirjanduse teadlikuma tõlkimise algusest Bestis. Eriti innukaks Soome barrastajaks kujunes M. J. Eisen. Tagantjärele vaadates on vähe kummaliinegi, aga M. J. Eisen alustas kohe Soome rah- vuskultuuri kesksemast teosest. Ta kirjutas eestlastele Elias Lõnnrotist, alustas "Kalevala" tõlkimisega ja avaldas aja- kirjanduses näiteid oma tööst. Juba 1883. a. avaldas M. J. Ei- sen üsberjutnatus "Väike Kalevala" (3. trükk 1924), mil- lest tuli omas ajas tuntud noorsooraamat. M. J. Eiseni "Väi- ke Kalevala" põhineb Ferd. Ahlmanni raamatule "'Kalevala" kerrotuna nnorisolle" (1875), mis omakorda põhineb samal aastal ilmunud Rafael Mertsbergi rootsikeelsele väljaandele.

Just noorsngu oli M. J. Eisengi "Väikese Kalevalaga" silmas pidanud. Raamat on 12 osa, milles antakse edasi "Kalevala" põhisisundmused, nii et lugeja sai küllalt laia ülevaate eepose sisust, kuigi puudu jääb pilt eepose kompo- sitsioonist. Muide, M. J. Eisen oli esimene ka, kes 1920. a. alates pidas loenguid "Kalevalast" Tartu ülikoolis. Siinkohal on online rõhutada, et M. J. Eisen pidas "Kalevala" ra- ha eeposeks.

Kuivõrd mõeldusud sajandil jõudis "Kalevala" eesti koo- lidesse, sellest on raske rääkida, kuid teades mõndagi Ja- lma Tamme jt. kirjandusehuviliste pedagoogide tööst, võib ar- vata, et nende kaudu jõudis mõnelgi pool kooliklassi ka "Ka- levala". "Kalevipojast" ja selle mõjust õpilastele on tea- teid rehkenti. Meenutame kasvõi Ed. Vildet ja tema kuulsat kirjanäit "Eibelungide laulu" ja "Kalevipoja" võrdlusest. Johan Köpp oma mälestustes ("Mälestuete radadel" I. Lund 1953) meenutab õpinguid Valgas, mainides: "Koolijuhataja /Eans Einar/ jutustas mõnegi loo Kalevipoja tegudest, luge- des ilnsamad ja mõjuvamad kohad ette, õpilasi lasti tundides

lugeda. Kunderi koostatud "Kalevipoja" ümberjutustusi proosas tuli kodus mõni lugu läbi lugeda ja tunnis jutustada" (lk. 133).

20. sajandi algul algas uus arengujärk eestlaste kultuurielus. Märkimisväärne on uue sugupõlve huvi Soome ja soome kirjanduse vastu. G. Suitsu, J. Aaviku, J. Ploompuu jt. poolt tõlgitakse eesti keelde J. Aho, A. Järnsfeldti, M. Cantbi, E. Leino jt. teoseid. G. Suits jt. jätkavad oma haridusteed Soomes. Teiselt poolt asub Bestisse Aino Kallas. Uus sugupõlv huvitus vastastikku ennekoike kaasaegsest kirjandusest.

Samal ajal algas aga ka süvenemine meie eeposesse. Uurimusega "Kalevipoegin kokoonpano" väitles 1905. a. Helsingis doktoriks Uno Karttunen. Erilist tähelepanu äratavad Tuglase, Aaviku jt. esseed "Kalevipojast" ning Kampmanni, Eiseni jt. kirjutised "Kalevalast". Ja märgatavad muutused toimuvad ka eeposte koolikäsitluses.

Koolidele määratud väljaannetest on oluline P. Oru poolt 1904. a. avaldatud "Kalevipoeg. Lugulaul Eesti muinasajast. Lühendatud kujul nelja lisaga Eesti noorsoole". P. Oru väljaanne, tema enda järgi "täielisest väljaandest umbes 2070 salmi lühem" (lk. 11), oli pikemat aega (4. trükk 1921) koolitöös kasutusel. Koolikäsitluse seisukohalt pakuvad suuremat huvi 68 leheküljel antud lisad, kus kesksamaks on "Sõnastik", milles antavate seletuste õigsuse ja täpsuse üle võib vaielda, kuid teksti paremaks mõistmiseks aitas see tol ajal kahtlemata palju. P. Org annab ka üsna ulatusliku ülevaate Kreutzwaldi elust ning lühihinnangu eeposele, rõhutades, et "lugulaul "Kalevipoeg" /on/ Eesti rahva hingeelu uurimises esimene ja peahallikas" ning "meie esivanemate perekonna, seltskonna, riiklise ja õiguslise elu teaduse hallikas ja peegel, millesse vaadates meie ikka ennast tunneme" (lk. 3). P. Org on eepose tekstis märkinud ära need värsid, mis on "lauluisa otseteel selles kujus rahva suust saanud" (lk. 11). Eepose keeleliste iseärasuste selgitamisel arvab P. Org, et tolleaegse keele "pikendused ei ole sagedaste muud ühtegi kui soome keele sõnade vormid" (lk. 286), kuid rõhutab samas õigesti, et "rahvas ei seo ennast keele asjus mitte igavesti muutmata seaduste külge". Lõpuks on P. Org andnud "muusikalise etenduse" "Kalevipoja nooriga, kahes järgus, laulude, rääkimiste ja näidetega". Dramaturgiliselt, tõsi küll, on see rahvaliise arvestav "eten-

dus" enam kui abitu, kuid idee ise - muuta eepose koolikäsitlus elamuslikumaks - on tunnustusväärne.

Alates 1906. a., mil Tartus rajati esimene eestikeelne gümnaasium (Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastegümnaasium), võime hakata rääkima koolikäsitluses jagunemisest - algkool ja keskkool. Paralleelselt sellega tuleb arvestada uusi uurimusi ja esseid, mis avasid uusi vaatepunkte eepostele; kasvõi Tuglase esseed "Põrgu väravas" (1908) ja "Kirjanduslik stiil" (1912) ning "Kalevipoja" parandamiskatsed J. Aaviku poolt.

Koolikäsitluse seisukohalt on olulised Tartu tütarlastegümnaasiumi õpetajate M. Kampmanni ja V. Grünthal-Ridala käsitlused.

M. Kampmanni kooli alamale astmele määratud "Kooli Lugemisraamatus" (II, 1907) jätkatakse C. R. Jakobsoni ja J. Kunderi laadis "Kalevipoja" tähtsuse rõhutamist ja esitatakse tekstinäidetena vaid mõningaid mõttesalme ning katkeid "Kalevite võidulaul". M. Kampmanni "Eesti kirjandusloopeajooned" (I, 1912), tõsi küll, pole otse koolitöös sündinud - "Käesolev kirjanduslugu, mis aastate jooksul Tartus "Vanemuise" kursustel peetud ettelugemistest välja kasvanud, on kõige pealt Eesti perekondadele ja õppivale nooresoole pühendatud" (lk. 3) -, kuid, nagu autor isegi 1912. a. kinnitab, ka õpilastele määratud ja tema kirjandusloo mõju ongi ulatunud meie päevadeni välja.

Mitmeti T. Sanderi käsitlust jälgiv M. Kampmann toob koolikäsitlusele juba ka uemad, peamiselt nooreestlaste hinnangud "Kalevipoja" kohta. Eepose käsitlemisele asumisel seisid M. Kampmanni ees needsamad raskused, mida tundsid ka 19. sajandi õpikute autorid - kuidas lähendada õpilastele eepost tervikuna. Juba Kreutzwald ise püüdis siin abistada ümberjutustusega, millest võtsid eeskuju järgnevad kirjamehed. Nii ka M. Kampmann, kes terviku parema mõistmise nimel avaldab algul samuti ümberjutustuse, mis oma lühiduse, kuid haaravuse ja ladususe poolest kuulub parimate seda laadi tööde hulka ning on seetõttu kasutamist leidnud veel nõukogude kooliski (näit. K. Taevi "Kirjandusloolises lugemikus VII klassile" 1948). M. Kampmann esitab üsna põhjaliku "Kalevipoja" saamisloo, räägib Kalevi nimest N. Stahli "Leyen-Spiegelist" alates, osutab õigesti, et rahvaluule Kalevipoeg on tunduvalt erineva karakteriga kui eeposes, räägib eepose ilust ning rõhutab kangelase ausameelsust, rahuar-

mastust, inimlikkust ning tänulikkust, osutades samuti negatiivsetele karakteriomadustele. M. Kampmann käsitleb ka eepose keelt, stiili ja ideelist sisu, rõhutades eepost läbivat vabaduse ideed.

Kuigi me tänapäeval hindame, analüüsime ning tunneme juba koolis "Kalevipoega" põhjaliknalt ja ka objektiivsemalt, on M. Kampmanni hea metoodiline ülesehitus leidnud arvestamist praktiliselt kõigi järgnevate koolikäsitluste autorite poolt. M. Kampmann on koolis tegelnud ka "Kalevalaga". Tema poolt ajakirjas "Eesti Kirjandus" (1910) esitatud üsna avar ümberjutustus on tähelepanuväärne nüüdki.

Otseselt koolitööst on välja kasvanud V. Grünthal-Ridala "Eesti kirjanduse ajalugu koolidele" (I, 1922). Saatesõnas märgib ta ise, et "käesolev Eesti kirjanduse ajalugu on nende 8 aasta saadus, mis Eesti Tütarlaste Gümnaasiumis olen pidanud Eesti kirjandust õpetama" (lk. 4). Ridala avaldas 1921. a. ka küllalt tiheda, ühtlase ja võrdlemisi täpse proosajutustuse "Kalevipoeg" just koolide jaoks. "Kalevipoja" käsitlust kirjandusloos on Ridala aga koormanud üksikasjadega, kooli seisukohalt ebaolulisega. Fr. Tuglase ja J. Aaviku seisukohti oluliselt arvestades on Ridala koolikäsitlus aga metoodiliselt keskendamata ja paljuski kitsalt subjektiivne. Hindamist väärrib aga see, et Ridala vaatleb "Kalevipoega" seoses rahvaluulelise materjaliga ja juhib igati tähelepanu vastavatele asinetele.

Kooliõpetajana oli Ridala alustanud ka "Kalevala" tõlkimisega, avaldades 1921. a. Kullervo-tsükli. Kogu eepose tõlge valmis 1935. aastaks, kuid on jäänud tänaseni käsikirja ja käsikiri on perekonna valduses.

Koolikirjanduse seisukohalt oluline sellelt perioodilt on veel G. Suitsu soomlaste jaoks koostatud "Eesti lugemiseramat" (I 1916, II 1919), milles "Kalevipojale" antud hinnang küllap eesti keelt õppivatele soomlastele oli mõjuv. G. Suits rõhutas: "On palju selle üle vaieldud, kas K a l e v i p o e g a Eesti rahva-eeposeks tuleb pidada või mitte. Nende ridade kirjutaja on tunnussõna esitanud: mitte Eesti rahvaeepos, vaid Eesti rahvuslik eepos, milles Kreutzwald Eesti vanavara aineid oma isiku ja ajajärgu kohaselt on käsitlenud, rahvalikkudest ja isiklikkudest murdosadest kokku liidetud suurteos, mis Eesti rahvusliku teadvuse kasvamisele on tuge annud" (lk. 89).

Selgepiirilise ja täpsem kirjanduse õppeprogramm ees-
ti koolides hakkas kujunema 1920. aastate algul. Kohe peri-
oodi algul ilmus mõningaid metoodilisi käsitlusi-soovitusi
ka eeposte osas. Omapärasem neist on N. Andreseni "Kalevi-
poeg" ja müüdid koolis" (Kasvatus, 1920), milles soovita-
takse "Kalevipojaga" tegelda ja arvestada kui teatava aja-
loolise teguriga, mis aga klassikäsitluses on igav ning see-
tõttu on õigem tema arvates piirduda vaid lühikese kokku-
võttega ning "üksikute tüübilisemate ja ilusamate kohtade"
ettelugemisega.

Võru seminari õpetaja M. Tapfer esitas seminari aasta-
raamatus "Teel töökoolile" (II, 1925) käsitlusnäite V klas-
si jaoks. Ilmneb, et töö on toimunud klassis P. Oru välja-
ande alusel ning vestlusmeetodil, kusjuures koduseks üles-
andeks on aina antud mõne katkendi jutustamine ning tundma-
tute sõnade otsimine, milliseid järgmisel tunnil on selgi-
tatud põhiliselt M. J. Eiseni "Eesti mütoloogia" alusel.

Gümnaasiumi jaoks ilmus M. Salaku "Kalevipoeg ja Kale-
vala" (1922). See õpilastele määratud "õppeabinõu" on üsna
tähelepanuväärne oma ajas, kuigi mõneti liigagi subjektiiv-
ne, liigselt "Kalevala" osatähtsust "Kalevipoja" koostami-
sel rõhutav, "Kalevipojas" olevate ja oletatavate vigade
tarbetult mahukas käsitlemine jm., kuid esimesena osutab
koolikäsitluses rõhutatult ka Kalevipoja inimlikkusele.

Eeposte koolikäsitluse põhimalli loojaks saab Tartu tü-
tarlastegümnaasiumi (taas!) õpetaja August Raud oma "Kir-
jandusloolise lugemikuga" (IV, 1925). Kuna 8. õppeaastal tu-
li käsitleda eeposi, siis A. Raud esitab ümberjutustusi ja
tõlkenäiteid peaaegu kõikidest tuntumatest eepostest Indi-
ast alates. Käsitluse põhiskeem võib tunduda mõneti ehk lii-
gagi lihtsustatud - kirjanikust-koostajast lühiülevaade, siis
eepos tema loomingus ja eepose tähtsus. Edasi lühemad või
pikemad ümberjutustused tervikust ning seejärel küllalt roh-
kesti tekstinäiteid. A. Raud on seejuures aga siiski silmas
pidanud kirjanduse õpetamise metoodika üht olulisemat põhi-
mõtet - töö teksti endaga. Hästi avaldub see just "Kalevi-
poja" ja "Kalevala" puhul.

A. Raud annab lühikese, kuid sisuka ülevaate E. Lönn-
roti elust ja "Kalevala" saamisloost ning eepose peakange-
lastest. Samas on viidatud, et "Kalevala" runod on põhili-
selt otse rahva suust kogutud, kuna "Kalevipoeg" on põhili-
selt Kreutswaldi looming. A. Raud juhib hästi tähelepanu

sellele, et "Kalevalas" on robkesti neidsamu rahvalunlelisi äineid ja motiive, mida tuntakse ka Eestis, ja et samaaadne on ka värses oma struktuurilt ja vormilt. Järgneb küllalt ulatuslik eepose ümberjutustus ja lõpuks tekstinäited M. J. Eiseni, V. Grünthal-Ridala ja A. Annisti tõlgetest. A. Raua õpik-lugemik pakub häid võimalusi tööks tekstiga, sest esitatud materjal haarab just keskseid tegelasi. Samaa on hea võimalus jälgida ka tõlkijate tööd, sest kohe paistab silma, et Eisenil on n-ö. argine, Ridalal raskesti tabatav ja Annistil juba siis originaali edastavalt stiilne tõlge.

1930. aastatel oli kirjandusest enam huvitatud õpilastel võimalus M. J. Eiseni "Kalevala" tõlke kõrval tutvuda veel "Kanteletariga" (I 1930, II 1931, tõlkija A. Annist), O. A. Kallio monograafiaga "Elias Lönnrot" (1939, tõlkija A. Palm), B. Linde ja Osvald Kukkuri koostatud "Valimikuga soome kirjandusest" (1937). Oli ka 3-köiteline "Soome antoloogia" (1930 - 1934) ning "Kalevala" sajandaks juubeliks avaldatud koguteos "Kaleviste mailt" (1935). Juubeliga seostub ka Agu Tamme küllalt avar koolikäsitus "Kalevala" (1935), mis tugines O. A. Kallio, K. Krohni, V. Tarkimaineni ja A. Annisti töödele. Agu Tamm käsitleb veidi lähemalt ka tegelasi, mütoloogiat ja "vaimumaailma", keele ja stiili ning kompositsiooni probleeme. Vähe oli tekstinäiteid ("Kullervo lapsepõlvest" V. Ridala tõlkes ning katkendid 39., 40., 41., 42., 43. runost A. Annisti tõlkes). Koolitööks hädavajalikud olid lõpuks toodud mitmesugused küsimused ja ülesanded, milledele sisukamad vastused eeldasid aga "Kalevala" enda lähemat tundmist, kuid "Kalevala" uus, juba meisterlik tõlge A. Annistilt ilmus alles 1939. a. Agu Tamme ümberjutustuse (lisatud tublisti tekstinäiteid) leiame ka P. Amburi jt. koostatud kooliraamatust "Valimik kirjandust" (1937), milles lisaks vaid lühidalt Lönnroti elust ja "Kalevala" saamisloost. Agu Tamme raamat on mitmeti aluseks olnud ka Karl Mihkla "Kirjandusloolisele valimikule" (1939).

Õpetajast olenevalt oli "Kalevala" käsitus selle perioodi koolides meil küllalt ulatuslikki ja õpilased õppisid tundma Lönnroti elu, "Kalevala" saamislugu, põhisüüfeed, peamisi tegelasi, eepose ideelist sisu ja tähtsust ning tähendust Soome kultuuriloos ning tundsid ka põhilisi erinevusi meie rahvaste eeposte vahel.

"Kalevipoja" koolikäsitluseks ilmus 1930. aastatel mitmeid uusi kooliraamatuid, kusjuures kesket kohta omab 1930. a. ilmunud M. Nurmiku toimetatud "Kalevipoeg. Eesti kangelaseepos. Parandatud ja illustreeritud väljaanne koolidele". See eeskätt algkooli VI kl. määratud väljaanne sisaldas "ainult 9900 rida". Rohkete väljajätmistele, ümberpaigutustele, "parandustele" jm. abil oli M. Nurmik säilitanud 20-loolise jaotuse, kusjuures eesmärgiks oli: "Kui "Kalevipoeg" nüüd uues väljaandes oma hõlmuseepose "Kalevala" värsikõlavusele ja sisutihedusele siiski mõnevõrra lähemale on jõudnud ning seetõttu jälle loetavaks saanud, siis ei ole selle väljaande tegijal ta aastate vaev mitte asjata olnud." (lk. 10).

Kui adressaati (VI klass) silmas pidada, siis oli M. Nurmikul mõndagi õnnestunud, kuigi see polnud enam kõiges Kreutzwaldi "Kalevipoeg". M. Nurmiku kärbetega "Kalevipoeg" oli ja on loetav õpilaste poolt ning äratas siis tähelepanu ka väljaspool Eestit, kusjuures just antud tekst sai aluseks Helmer Winteri poolt tehtud "Kalevipoja" soomekeelsele tõlkele (1957).

M. Nurmiku "Kalevipoja" puhul kõidavad kooli seisukohalt tähelepanu lisad, kus leidub J. Parijõe romantilise kalakõnga, kuid väga elamuslik kirjutis "Virulaulik" (seda on kasutanud veel A. Selmet oma 1946. a. ilmunud VI kl. "Ema-keele lugemikus"), on Martti Haavio lastepäraselt kirjutatud "Kalev ja Kalevipoeg", G. Suitsu luuletus "Üks ennemuistne jutt" ning ulatuslik "Sõna- ja asjaseletusi", milles lugude kaupa antakse mitmesuguste raskemate sõnade ja mõistete selgitusi ja esemete tutvustamisel kasutatakse ideograafilist meetodit. Osa kohal on ka M. J. Eiseni "Kalevipoja kinnismuistised" koos vastava levikukaardiga.

Sedalaadi lisade ja kommentaaridega ning miks mitte ka lühendatud tekstiga "Kalevipoega" vajab tänapäevagi kool, eelkõige nooremad klassid.

1930. aastate kooliraamatutest tuleb märkida veel K. Mihkla omi ning L. Tohverit "F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi elust ja loomingust" (1934). Põhiliselt nende raamatute põhjal kujuneb välja "Kalevipoja" käsitluse põhiplaan keskkoolidele, kus on arvestatud oluliselt A. Annisti jt. teaduslike uurimustega. Otsekohesem ja objektiivsem seejuures on L. Tohverit käsitlus, mis avab meie eepose ideelist sisu ning rikkust küllalt avaralt.

Nõukogude Eesti koolides on eeposte käsitlemine läinud süvenemise teed. Viimase, 1984. a. avaldatud kirjanduse õppeprogrammi järgi käsitletakse eeposi 9. klassis 10 tunni ulatuses - "Ülevaade antiikeepostest ja "Kalevalast", P. R. Kreutzwaldi tegevus ja kirjanduslik pärand. "Kalevipesa", sündmustik ja ideelis-kunstiline omapära" (lk. 55).

Vahetult sõjale järgnenud perioodil kujundas eeposte analüüsivõime alused välja A. Annist oma metoodilise artikliga "'Kalevipoja" käsitlemisest koolis" (Nõukogude Kool, 1945, 3/4). Kohe algul esitab A. Annist 3 põhilist ja tänaseni olulist põhinõuet kirjandusteose koolianaalüüsiks: 1. kirjandusteose käsitus peab olema elamuslik, mitte tuupimine; 2. on vaja teada autori "isiklikust eluloost ja arengust, tema ühiskondlikust asendist ja iseloomust, neist tingitud püüdlustest, võitlustest ja kalduvustest" (lk. 111); 3. on vaja "teadlikult mõista ja emotsionaalselt tunnetada valmisteose vormi, selle ülesehitust ja selles tarvitatud võtete ja vahendite tundetooni ning kunstilist tähendust. On vaja teadlikult selgitada ka tervikteose olustikulist, ideoloogilist, psühholoogilist, stiililist v ä ä r t u s t ning selle t ä h t s u s t kogu rahva ajaloo ja kirjanduse seisukohalt." Ilukirjanduse ja sellega ühenduses eriti eeposte osatähtsust õppe- ja kasvatustöös oli A. Annist osutanud juba 1937. a. ajakirjas "Virittäjä" ilmunud artiklis. A. Annisti poolt antud metoodilistes soovitusetes oli senise käsitlustraditsiooniga võrreldes mõndagi uut ja asjalikku, kuigi ta paraku kõiki iseenda poolt seatud põhinõudeid võrdsel määral ei arvesta. Nii soovitab ta "Kalevipoja" analüüsil peardu asetada vaid "ideoloogilise ja psühholoogilise külje selgitamisele", sest eepose "sõnastusstiil pole kuigi paljupakkuv" (lk. 114).

Tänapäeval on koolitöös eeposte käsitlemiseks piisavalt õpikuid ja lugemikke, rääkimata "Kalevipoja" paljudest uustrükkidest ning asjalikest ümberjutustustest (E. Raua ja E. Laugaste poolt). 1959. a. ilmus ka "Kalevala" tõlke uustrükk, kus järelsõnaks on hea kokkuvõtte tõlkija A. Annisti uurimusest "Kalevala taideteoksena" (1944). Ja 1981. a. ilmus Asta Põldmäe tõlkes Martti Haavio väga hea ümberjutustus "Kalevalast", kus ka asjalik järelsõna Heldur Niidult.

Siinkohal pole aega ega ruumi lähemalt käsitleda kõiki kooliõpikuid ja eeposte käsitlust puudutavaid metoodilisi

materjale nende üksikamjades Nõukogude Eesti, piirdume vaid ühe näitega "Kalevala" kohta.

Pikemat aega oli kasutusel 9. kl. õpilastele Ü. Tedre ja K. Mihkla "Eesti kirjanduse õpik". Selle 16. trükk (1973) sisaldab laia ülevaate eesti rahvaluulest ja eepostest. Viimaste käsitlust alustatakse mõiste selgitusega ja maailma tähtsamate eeposte nimetamisega, millele järgneb 11 lehekülge "Kalevalast". Õpikus rõhutatakse, et "Kalevala" on maailmakirjanduse omapärasemaid rahvaeeposi nii koostamise kui ka maailmapildi poolest. Lühidalt rõhutatakse E. Lönnroti tööd ja selle tähendust ning osutatakse eepose aluseks olevatele vanadele eepilistele sangarilauludele jm. ainesele. Käsitluses rõhutatakse sedagi, et kuna osa laulutüüpidest on tuntud lisaks karjala ja soome hõimudele ka eestlaste ja ingerlaste juures, siis võib "Kalevala" arvestada mõneti läänemeresoomlaste ühise eeosenagi. Õpikus antakse küllaltki lai ülevaade "Kalevala" kompositsioonist, sisust üksikute runode kaupa, iseloomustatakse lühidalt tegelasi jne., kusjuures rõhutatakse, et "Kalevalas" on kesksel kohal küll võitlus, kuid tegemist on n-õ. rahueeposega, sest võitlus käib valguse ja rahva õnne nimel. Käsitlust toetavad sobivad tsitaadid eeposest, aidates süvendada ning mõista stiili eri- ja omapära, tajuda, et "Kalevala" on silmapaistev kunstimeos.

Põhisuunad mainitud õpikust püsivad tänapäevalgi ja õpilastel on võimalus saada õppetundidele lisaks rohkesti teadmisi ja viiteid iseseisvaks tööks juba teksti põhjal.

Kirjanduse õppeprogramm Nõukogude Eesti koolides on küllalt avar ja nõudlik. Meeldiv on aga seejuures märkida, et "Kalevala" ja "Kalevipoeg" on kindlalt põhiteosed, mis süvendavad teadmisi ja aitavad mõista rahvaluule ja üldse folkloori tähendust, tähtsust ja mõju rahvuskultuuride arengus.